

Оксана Куценяк

завідувачка відділу «Музей історії України»,
Львівський історичний музей
(Львів, Україна)

Юрій Полідович

кандидат історичних наук, завідувач відділом,
Національний музей історії України –
філія «Скарбниця Національного музею історії України»
(Київ, Україна)

Oksana Kutseniak

Head of the Department «Museum of the History of Ukraine»,
The Lviv Historical Museum
(Lviv, Ukraine)

Yurii Polidovych

Candidate of Historical Sciences (PhD), Department Head,
The National Museum of the History of Ukraine,
Branch «Treasury of the National Museum of the History of Ukraine»
(Kyiv, Ukraine)

**ПОЛОВЕЦЬКА КАМ'ЯНА СТАТУЯ З ФОНДІВ
ЛЬВІВСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ****POLOVTSIAN STONE STATUE FROM THE COLLECTION
OF THE LVIV HISTORICAL MUSEUM****Анотація**

Стаття присвячена кам'яній статуї половецького часу, що експонується у відділі «Музей історії України» Львівського історичного музею. Це чоловіча повнофігурна скульптура, виготовлена наприкінці 12 – у перших десятиліттях 13 ст. Збереженість статуї є незадовільною, сильно пошкоджено деякі її частини. Водночас збереглися зображення деяких атрибутів (шаблі та сагайдака), властиві для статуй цього типу. За архівними даними, «кам'яну бабу» перевезли до Львівського історичного музею 1952 р. із Дніпропетровщини. Проте жодних детальніших свідчень не збереглося. Цілком можливо, що її передали із Дніпропетровського державного історичного музею, де було зосереджено найбільшу в Україні колекцію середньовічної кам'яної скульптури. У експозиції статуя посіла своє місце 1972 р.

Ключові слова:

кам'яна скульптура, половці, середньовіччя, експозиція, Львівський історичний музей.

Abstract

The article is dedicated to a stone statue of the Polovtsian period, which is exhibited in the «Museum of the History of Ukraine», department of the Lviv Historical Museum. This is a male full-figure sculpture, made in the late 12th – the first decades of the 13th centuries. The preservation of the statue is unsatisfactory, some of its parts are badly damaged. At the same time, images of some attributes (saber and quiver) typical for statues of this type are preserved. According to archival data, the «stone baba» was brought to the Lviv Historical Museum in 1952 from Dnipropetrovsk region. However, no more detailed evidence is preserved. It is possible that it was transferred from the Dnipropetrovsk State Historical Museum, which houses the largest collection of medieval stone sculptures in Ukraine. The statue is exhibited since 1972.

Keywords:

stone sculpture, Polovtsians (Cumans), Middle Ages, exhibition, Lviv Historical Museum.

Вступна частина.

У експозиції сектору археології відділу «Музей історії України» Львівського історичного музею (на площі Ринок, 24) експонується кам'яна середньовічна статуя. Досі вона не була опублікована та залишається невідомою для фахівців.

Опис кам'яної статуї.

Це повнофігурна чоловіча статуя, відтворює воїна, що стоїть, тримаючи в зігнутих руках посудину. (Рис. 1)

Стан скульптури незадовільний. Її виготовлено з вапняку (візуальне визначення), який має шарувату вивірену структуру, поверхня інтенсивно відшаровується. Окрім того, на статуї стесане обличчя, відбиті підборіддя та руки, оббиті шолом¹, голова, плечі, груди, живіт, нижня частина передпліччя, каптан, ноги, кисті рук і посудина.

Голову виділено з моноліту, підборіддя перебувало у природному положенні, шия довга, масивна. На голові – залишки шолома, форма якого через пошкодження не визначається. (Рис. 2,1-2) Обличчя об'ємне, овальне, з округлим (?) підборіддям. Плечі різко похилі, округлі. Груді

Рис. 1. Половецька кам'яна статуя з фондів ЛІМ (фото авторів)

¹ Цілком імовірно, на певному етапі йому намагалися надати форму якогось іншого головного убору, див. Рис. 2, 1-2.

невеликі, рельєфні, мають підтрикутну форму, з'єднані дугоподібною перемичкою. Зовнішній контур грудей плавною лінією переходить на плечові частини. Живіт об'ємний трапецієподібної форми, нижня половина виступає наперед.

Руки – об'ємні, широкі, відокремлювалися від живота широкими глибокими виїмками. З огляду на залишки передпліччя та правого профілю, руки були зігнуті в ліктях майже під прямим кутом. Між ліктями та стегнами містилися підтрикутні виїмки. В руках була велика посудина горщикоподібної (?) форми. Під передпліччям помітний широкий пояс, орнаментований ріденькою навскісною насічкою. (Рис. 2,3) Ліворуч до пояса на двох ремінцях підвішено шаблю. (Рис. 2,4) Можливо, там було

Рис. 2. Половецька кам'яна статуя з фондів ЛІМ. Деталі зображення (фото авторів)

Рис. 3. Половецька кам'яна статуя з фондів Одеського археологічного музею (за: Плетнева С. А. Половецкие каменные изваяния... – Табл. 68, 1176)

зображено ще якийсь предмет, зокрема лук². Праворуч містилося рельєфне зображення сагайдака, нині сильно деформоване. (Рис. 2,3) Тип каптана через пошкодження визначити складно, його поділ оторочено широкою смугою, фрагмент якої зберігся з лівого боку внизу. Ноги широкі, конусоподібні, у верхній частині помітно зигзагоподібну лінію. Ноги виділено із постаменту горельєфом.

Тильний бік плаский, але чи є там зображення, встановити неможливо, оскільки статуя розташована упритул до стіни. Окрім того, її вмонтовано у штучний постамент приблизно на рівні колін.

Розміри: загальна висота 227 см (нижню частину висотою 34 см вмонто-

² Порів.: Плетнева С. А. Половецкие каменные изваяния // Свод археологических источников. – Вып. Е 4-2. – Москва: Наука, 1974. – Табл. 20, 134; 36, 295; 68, 1176 (Рис. 3).

вано у постамент); ширина у плечах 57 см, максимальна товщина 38 см.

«Львівська» статуя в колі половецької скульптури.

За класифікацією С. А. Плетнєвої³, статуя належить до типу IIIВ, що датується кінцем 12 – першими десятиліттями 13 ст. Саме для цього типу характерні «кругла» скульптурна техніка, виготовлення статуй із м'яких порід каменю (пісковик, вапняк, черепашник), завдяки чому можна було зобразити більшу кількість предметів, підвішених на поясі (насамперед зброї, як і в нашому випадку), прикрасити костюм різними нашивками та бляшками, а також деталізувати деякі риси обличчя, зокрема вуса та губи. На жаль, більшість цих елементів зображення на «львівській» статуї не збереглися. Так само, як не збереглася і нижня частина постаменту, яку закопували в землю при встановленні статуї. Вона могла досягати висоти 60–90 см⁴.

Статуї типу III за кількістю становлять майже 1/3 відомих половецьких скульптур, вони були розповсюджені в усіх регіонах Половецького степу – від Північного Кавказу до пониззя Дніпра⁵.

Статую було навмисно сильно пошкоджено: відбито руки, стесано лицьову частину, трансформовано голову. Це могло статися, зокрема, в 17–18 ст. за часів заселення степу християнським населенням⁶. Потому, ймовірно, скульптура дуже довгий час лежала в зем-

лі так, що її правий бік виступав на поверхню, оскільки він найбільше зазнав природного вивітрювання. Також цілком можливо, що статую використали як будівельний матеріал⁷, у зв'язку з чим було збито певні частини, а її саму вмонтували у споруду так, що виступав правий бік, що вивітрювався.

Авторам статті вдалося простежити шлях надходження пам'ятки до Львівського історичного музею. Згідно з параграфом 1 наказу про відрядження № 110 від 09.07.1951 р. по Львівському державному історичному музею⁸, наукову співробітницю відділу «Історії феодального суспільства» Н. К. Кривонос⁹ відрядили до Дніпропетровського державного історичного музею та Нікопольського краєзнавчого музею. Метою згаданого відрядження, згідно з документацією, було отримання експонатів для експозиції відділу «Первісне суспільство» з теми: «Скіфські племена на території УРСР». Результатом поїздки, вочевидь, і стало надходження «кам'яної баби» до музею. На жаль, жодних інших уточнюючих даних про те, звідки саме було привезено статую та з якої частини Дніпропетровщини вона походить, у документації не збереглося. Відсутні вони й у Дніпропетровському історичному музеї ім. Д. І. Яворницького¹⁰. Але цілком можливо, що «кам'яну бабу» передали саме із Дніпропетровського державного історичного музею, де зібрано най-

³ Там само. – С. 61, 63, рис. 33.

⁴ Евглевский А. В., Данилко Н. М. Культурный комплекс половецкого времени на Правобережье Днепра // Степи Европы в эпоху средневековья. – Т. 10. Половецкое время. – Донецк, 2012. – С. 124, рис. 3; 5; 6.

⁵ Плетнева С. А. Вказ. праця. – С. 63–65, рис. 32, табл. 14.

⁶ Про такі випадки див.: Полидович Ю. Б., Усачук А. Н. Вторая жизнь средневековых каменных изваяний // Степи Европы в эпоху средневековья. – Т. 10. Половецкое время. – Донецк, 2012. – С. 216–228.

⁷ Ця практика була широко розповсюджена у степу в 17–19 ст., див.: Полидович Ю. Б., Усачук А. Н. Вказ. праця. – С. 206–216.

⁸ Архів Львівського історичного музею. – Книга наказів ЛДІМа. 1951–1959 рр. – Арк. 82.

⁹ Кривонос Надія Корніївна – співробітниця музею, фахівчиня з історії вірменської громади Львова. 1965 р. у Єревані захистила дисертацію на здобуття ступеня кандидата історичних наук «Вірменська колонія у Львові у першій половині 17 ст.».

¹⁰ Автори вдячні колегам Ганні Юрченко і Майї Йосипівні Сердюк, які перевірили інформацію у архівах музею.

більшу в Україні колекцію середньовічної кам'яної скульптури¹¹.

Власне ситуація із привезенням статуї є доволі показовою для музейної справи 1950–1960-х рр. У той час була звичною передача експонатів із одного музею до іншого з метою уможливлення висвітлення в експозиції всіх «програмних» розділів. Адже сама експозиція історичних і краєзнавчих музеїв розглядалася як ілюстрація до підручника історії УРСР. У Львівському історичному музеї таким чином підсилювали скіфський розділ. Адже приблизно тоді ж із інших музеїв передали низку предметів скіфського часу, зокрема, і скіфський залізний меч типу Солоха¹² 4 ст. до н. е., що нібито походить із Київщини.

Щодо культурної атрибуції скульптури як скіфської, цього разу спрацювала широко розповсюджена хибна думка про те, що всі кам'яні статуї («баби») є саме скіфськими¹³. Проте в музеї згодом її атрибутували правильно.

Статуя посіла своє місце у експозиції 1972 р. За переказами, половецьку «кам'яну бабу» встановили на тому місці (в торці зали, біля входу), де раніше стояв бюст Леніна, позаяк у Кам'яниці № 24 на пл. Ринок у 1947–1954 рр. було розміщено експозицію відділу радянського періоду. В середині 1950-х рр. за наказом Міністерства культури та обкому

Компартії УРСР експозицію згаданого відділу перенесли до іншого приміщення – у визначну пам'ятку архітектури Кам'яницю Корнякта (пл. Ринок, 6). Тож експозицію відділу «Первісне суспільство» (нині сектор археології) перенесли з Чорної кам'яниці (пл. Ринок, 4) в Кам'яницю № 24 на пл. Ринок (1 поверх). 1972 р. за дорученням завідувача відділу Романа Багрія скульптуру встановили на місці, де вона експонується і нині.

Короткі висновки.

Введення до наукового обігу інформації про ще одну кам'яну статую розширює наші знання про середньовічну історію українського степу, дозволяє врахувати її під час узагальнювальних досліджень половецької скульптури. Не є перешкодою те, що «львівська» статуя фактично депаспортизована, оскільки відоме тільки умовне місце її походження. Проте, як зазначила Л. С. Гераськова, більшість половецьких статуй не має надійних прив'язок, оскільки їх активно переміщали з місця на місце упродовж останніх століть¹⁴. Водночас навіть умовна прив'язка до території Дніпропетровської області дозволяє припустити, що львівська статуя походить із регіону, де у другій половині 12 – першій половині 13 ст. перебувало потужне придніпровське об'єднання половців¹⁵.

¹¹ На початок 1970-х рр. колекція складалася з 60 статуй, див.: Плетнева С. А. Вказ. праця. – С. 9. Нині їх близько 100.

¹² Топал Д. Акинаки классической Скифии: тип Солоха // Война и военное дело в скифо-сарматском мире. Материалы Международной научной конференции. – Ростов-на-Дону: Издательство ЮНЦ РАН, 2015. – С. 206.

¹³ Полидович Ю. Б., Усачук А. Н. Вказ. праця. – С. 200–201.

¹⁴ Гераськова Л. С. Скульптура середньовічних кочовиків степів Східної Європи. – Київ: Наукова думка, 1991. – С. 21–22.

¹⁵ Плетнева С. А. Вказ. праця. – С. 13–24; Гераськова Л. С. Вказ. праця. – С. 31–33.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Архів Львівського історичного музею. – Книга наказів ЛДІМа. 1951–1959 рр. – Арк. 82.

Гераськова Л. С. Скульптура середньовічних кочовиків степів Східної Європи. – Київ: Наукова думка, 1991. – 132 с.

Евглевский А. В., Данилко Н. М. Культурный комплекс половецкого времени на Правобережье Днепра // Степи Европы в эпоху средневековья. – Т. 10. Половецкое время. – Донецк, 2012. – С. 117–134.

Плетнева С. А. Половецкие каменные изваяния // Свод археологических источников. – Вып. Е 4-2. – Москва: Наука, 1974. – 200 с.

Полидович Ю. Б., Усачук А. Н. Вторая жизнь средневековых каменных изваяний // Степи Европы в эпоху средневековья. – Т. 10. Половецкое время. – Донецк, 2012. – С. 199–260.

Топал Д. Акинаки классической Скифии: тип Солоха // Война и военное дело в скифо-сарматском мире. Материалы Международной научной конференции. – Ростов-на-Дону: Издательство ЮНЦ РАН, 2015. – С. 198–211.